

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QUV JARAYONIGA MOSLASHUVINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Uzakbaeva Venera Abatbaevna

*Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogika va
psixologiya kafedrası stajyor o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining oquv jarayoniga moslashuvining psixologik xususiyatlari haqida keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'quvchi, maktab, Pedagog, boshlang'ich ta'lim, moslashuv, motiv, motivatsiya

Boshlang'ich maktab muhitining ta'lim jarayoniga moslashish bolalar uchun hal qiluvchi bosqichdir, chunki bu ularning ta'lim va shaxsiy rivojlanishi uchun asos yaratadi

Pedagog olimlar tomonidan olib borilgan qator didaktik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradigan o'qitish omillari ichida o'quv-biluv faoliyatiga motivlashtirish omili birinchi o'rinda turar ekan, ya'ni ta'lim samaradorligi 92% o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirishga bog'liq ekan. Inson tabiatini ozgina bo'lsada tushunadigan kishi buning bejiz emasligini e'tirof etadi. Motivlar didaktik jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Harakatlantiruvchi motivlarni o'rganish, to'g'ri qo'llash va uni to'g'ri yo'naltira olish pedagogik faoliyat mazmunining asosiy mohiyatini belgilaydi.

Motivlashtirish – (lotincha *moveo* – harakatlantiraman, siljitaman degan ma'nolarni anglatadi) bu o'quvchilarni samarali o'quv-biluv faoliyatiga, o'quv materiali mazmunini faol o'zlashtirishga yo'naltiradigan jarayonlar, metodlar, vositalarning umumiy nomidir. Obrazli qilib aytganda, motivlashtirish tizginlarini o'qituvchi ham, o'quvchilar ham o'z qo'llarida tutib turadilar. O'qitish faoliyati nuqtai nazaridan qarasa, ta'limni motivlashtirish, o'qish faoliyati nuqtai nazaridan qarasa, o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirish haqida gapirish mumkin. Motivlashtirish shaxsning ruhiy holati va munosabatlarining o'zgarish jarayoni sifatida motivlarga asoslanadi. Motiv deganda shaxsni u yoki bu xattiharakatni amalga oshirishga majbur qiladigan muayyan sabab, turtki tushuniladi.

Shuningdek, motiv deganda o'quvchining o'z faoliyati perdmoriga munosabatini ham tushunish mumkin. Motivlar ehtiyoj va qiziqishlar, intilish va hissiyotlar, tayanch tushuncha va ideallar shaklida amal qilishi mumkin. Shuning uchun ham motivlar juda murakkab tuzilma bo'lib, alternativlar, tanlov va qarorlar tahlil qilinadigan, baholanadigan dinamik tizimdir. Motivlashtirishni o'rganish didaktika va pedagogik psixologiyaning markaziy muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bu borada muayyan

yutuqlar qo'lg'a kiritilgan, ammo muammoning to'la yechimiga hali erishilgani yo'q. Motivlarning o'zgaruvchanligi, harakatchanligi, xilma-xilligi tufayli ularni muayyan tarkibiy tuzilmasini belgilash, boshqarishning aniq usul va vositalarini belgilash qiyin bo'lib hisoblanadi.

Moslashuvni o'quvchilar maktab hayoti va ta'limining umidlari, tartiblari va ijtimoiy jarayonlariga moslashish jarayoni sifatida aniqlash mumkin. Psixologik, bu bilim o'z ichiga oladi, hissiy, va institutsional biriga asosan uy asoslangan atrof-muhit talabalar o'tish sifatida qiziqishlariga o'zgarishlar, ular qoidalar va muntazam jadvallarini muvofiq bo'lishi kerak

Kognitiv Moslashuv .Kognitiv ravishda, boshlang'ich maktabga kiradigan bolalar tegishli ma'lumotlarga tanlab e'tibor qaratish, ko'rsatmalarni eslab qolish va murakkab aqliy operatsiyalarni bajarishni talab qiladigan yangi o'quv talablariga duch kelmoqdalar Shunday qilib, muvaffaqiyatli kognitiv moslashuv tegishli o'quv strategiyalarini, muammolarni hal qilish qobiliyatlarini va umumiy qiziqishni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Hissiy Moslashuv.Maktabga hissiy jihatdan moslashish hissiyotlarni tartibga solish va hissiyotlarni to'g'ri ifoda etish qobiliyatini talab qiladi. Ushbu jarayon ta'limga ijobiy munosabatni rivojlantirish, sinfdagi bosimlarni boshqarish va o'qituvchilar va tengdoshlar bilan munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Xulq-Atvorga Moslashish.Xulq-atvorga moslashish maktab bilan bog'liq xatti-harakatlarning normalari va taxminlariga rioya qilishni o'z ichiga oladi . Bunga hamkorlik, boshqalarni hurmat qilish, sinfdagi intizomni saqlash va o'z harakatlari uchun javobgarlikni o'z ichiga oladi.

Ota-onalar va o'qituvchilarning roli.Ushbu moslashish jarayonida ota-onalar va o'qituvchilar muhim rol o'ynaydi. Ijobiy ota-ona va bola muloqot, hissiy qo'llab-quvvatlash, va iskala silliq o'tish yordam mumkin .O'qituvchilarning tarbiyalash va qo'llab-quvvatlovchi harakatlari talabalarning o'ziga bo'lgan ishonchini va faolligini targ'ib qiluvchi sinf muhitini yaratishi mumkin .Boshlang'ich maktabda ta'lim jarayoniga qabul qilish kognitiv, hissiy va xulq-atvorni o'zgartirishni o'z ichiga olgan ko'p o'lchovli jarayonni o'z ichiga oladi. Uyda ham, maktabda ham qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish ushbu moslashuvni osonlashtirishi, muvaffaqiyatli akademik taraqqiyot va umumiy rivojlanish uchun zamin yaratishi mumkin. Biz faoliyatimiz davomida o'quvchilarning psixologik rivojlanishi yosh xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqligini kuzatamiz. Ruhij jarayonlar va bola ruhiyatidagi o'zgarishlar, chunonchi, diqqat va xotira darajasi, tafakkur xususiyatlari so'z boyligi hamda nutqning rivojlanganlik darajasi va boshqalar ruhiy psixologik rivojlanishga ta'luqlidir. Bizning maktablarimizda ta'lim-tarbiya ishlari bolalarga faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki bolalarning barcha qobiliyatlarini o'zlashtirishni nazarda tutgan holda olib boriladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlanishida ularning tug‘ma qobiliyat va iste‘dodining o‘rni muhim ahamiyatga ega. Tug‘ma qobiliyatga ega bo‘lgan yoshlarimiz kattalarning har bir ta‘limiy, tarbiyaviy va kasbiy ta‘limotlarini tez ilg‘ab oladilar va tez o‘zlashtirib hayotga tadbiiq eta oladilar. Lekin bu qobiliyat va iste‘dod, barcha yoshlarimizga tug‘ma talant nasib etavermaydi. Shunday ekan, qobiliyatni shakllantirib borish, yoshlarning iste‘dodini oshirib borish birinchi navbatda pedagoglarimizga va keng jamoatchilik zimmasiga ya‘ni oila, mahalla, o‘quv muassasalari zimmasiga tushadi. Bolalar o‘zidagi turli faoliyatlarga bo‘lgan tug‘ma layoqatlarni jamoada, o‘z ustida tinmay ishlash jarayonida ro‘yobga chiqaradilar.

Maktablardagi sinf hamda jamoa, guruhlar, to‘garaklar, fan olimpiadalarida ishtirok etish tug‘ma layoqatlarning imkoniyatlaridir. Shuningdek, o‘quv va mehnat faoliyatida bolalarning layoqatlari uyg‘onadi va qobiliyatlari o‘sadi. Iste‘dod tushunchasining asosiy mazmuni “qobiliyat» degan tushunchani ham anglatadi.

Shuni aytish mumkinki, qobiliyat tushunchasini insonning tabiiy xususiyati deb qabul qilmay, biroq biz ko‘p hollarda qobiliyat rivoji asosida ba‘zi insonlarda tabiiy hususiyat, ya‘ni iste‘dod ham mavjudligini ko‘rishimiz mumkin. Ba‘zida «haqiqiy», «tabiiy», «tabiatdan berilgan» va shunga o‘xshash so‘zlar bilan aytilganda - «tabiiy» tushunchasi, - qobiliyat tushunchasi bilan amaliy tahlilda bir-biriga bog‘liq. Ko‘p hollarda biz tabiiylikni iste‘dod rivoji asosida yotgan qobiliyatni tushunamiz. Balki kimdir biror joyda amaliy so‘z ishlatishda, u yoki boshqa biror narsani - tabiiy xususiyatni qobiliyat deb ta‘kidlashi mumkindir. Go‘dak tug‘ilgan vaqtda mavjud bo‘lgan «garmonik his» yoki «musiqaga bo‘lgan tuyg‘u» haqida o‘ylash dargumon tuyg‘u yoki o‘zaro his-tuyg‘uning rivoji asosida faqat iste‘dod nishonalari, qiziqish yoki shunga o‘xshash tuyg‘u mavjud deb o‘ylash mumkin. Shuni alohida ta‘kidlashimiz kerakki, tabiiy iste‘dod nishonalari haqida gap ketganda, biz hali meros bo‘lib qolgan iste‘dod nishonalari haqida so‘zlaganimiz yo‘q.

Boshlang‘ich sinf oquvchilarining intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirish usullaridan foydalanish haqida na‘munalar keltiramiz:

Aql charhi mashqlarini o‘tkazish: bunga turli rebuslar, krasovordlar yechish, shaxmat va shashka o‘yinlarini musobaqa shaklida tashkil etish kiradi.

Chaqqonlar va epchillar sport o‘yinlarini o‘tkazish: bunga barcha turdagi sport musobaqalarini o‘tkazish kiradi.

Quvnoqlar va zukkolar tanlovlarini o‘tkazish: bu tanlov orqali yoshlarning san‘at, teatr va rassomchilikka bo‘lgan qiziqishi orttiriladi va zukkolik mahorati baholanadi.

Yuqorida keltirilgan nazariy holat va amaliy misollarga qaramay qobiliyat va uning rivojlanish muammosi psixologiya va pedagogikaning eng murakkab masalalaridan biri hisoblanadi. Qobiliyat sezgi analizatorlari, kuch, harakat hamda asabiy, jismoniy va aqliy jarayonlar muvofiqlashishi kabi nerv sistemasi

xususiyatlariga bog‘liq bo‘lgan tabiiy iqtidor, iste’dod, shuningdek, tashqi ijtimoiy muhit ta’siri ostida rivojlanadi. Shuni ta’kidlash joizki, ijtimoiy muhitda ta’lim-tarbiyaga bolaning o‘zi faol ishtirok etgandagina uning tug‘ma layoqatini uyg‘otadi, iste’dod, qobiliyatlarini o‘stira oladi.

- vaqt chegarasi;
- stress holati;
- yuqori tashvish holati;
- tezda yechim topish istagi;
- muayyan echim uchun qat’iy chegaralarning mavjudligi;
- oldingi muvaffaqiyatsizliklardan kelib chiqadigan ishonchsizlik;
- qo‘rquv;

Ijodkor yoshlarni tarbiyalash jarayonida quyidagi holatlar yuzaga keladi:

1. Tarbiya yordamida muhitning salbiy ta’siri natijasida yuz bergan kamchiliklarni ham tugatish mumkin.

2. Tarbiya inson faoliyatining istiqbol maqsadini belgilaydi. Shu bois u shaxs kamolotini ta’minlashda yetakchi rol o‘ynaydi.

3. Insonning ma’naviy o‘sishi sodir bo‘ladi, Masalan, bola o‘z ona tilini atrofni o‘rab turgan muhitning ta’sirida o‘rganib olishi mumkin. Lekin o‘qish va yozishni maxsus ta’lim yo‘li bilangina o‘rganadi. Ma’lum bilim, ko‘nikma va malakalar faqat tarbiya jarayonida egallanadi.

4. Tarbiya yordamida hatto kishining ba’zi tug‘ma kamchiliklarini ham ijobiy tomonga o‘zgartirish mumkin. Chunonchi, ba’zi bir bolalar ayrim kamchiliklar bilan tug‘iladi (kar, ko‘r, soqov va hokazo). Lekin maxsus tashkil etilgan tarbiya yordamida ularning aqli to‘la taraqqiy qiladi, tug‘ma kamchiligi bo‘lmagan kishilar bilan barobar faoliyatda bo‘lishi mumkin.

Tabiiyki, o‘quvchilarning o‘z maqsadlariga erishishlari uchun ta’lim maskanida olgan bilim, ko‘nikma va malakalari kamlik qiladi. Ular yuksak maqsad yo‘lida o‘z ustilarida tinmay izlanishlari, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishlari lozim.

Fanlarda o‘zlashtira olmagan o‘quvchilarni qobiliyatsiz deyish xato, o‘qituvchining birinchi galdagi vazifasi – har bir o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatini chuqur o‘rganish, uning qiziqishi va istaklarini aniqlash, ularni hisobga olgan holda pedagogik chora-tadbirlarni ko‘rishdir. Umuman, pedagogik jihatdan to‘g‘ri uyushtirilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy hamda irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi.

Adabiyotlar:

1. G‘oziyev, E. (2010). *Umumiy psixologiya*. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). *Umumiy psixologiya*. TDPU

3.Ochilob F.I. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida boshlang‘ich sinflarda dars samaradorligini oshirish xususiyatlari. Zamonaviy ta‘lim / COBPEMEHHOE OBPABOBAHI. 2016. 5. -7 s.

4. Mavlyanova R.A. Paxmankulova N.X Boshlang‘ich ta‘limda innovatsiya (metodik qo‘llanma). -Toshkent, 2017. -195 s.

5. Hamre, B. K., & Pianta, R. C. (2001). Erta o‘qituvchi va bola munosabatlari va sakkizinchi sinfgacha bolalar maktabining natijalari traektoriyasi. *Bola Rivojlanishi*, 72(2), 625-638.

6.Horovits-Kraus, T., Vannest, J. J., & Holland, S. K. (2013). Bolalar va o'spirinlarda hikoyani tushunish va malakali o'qish uchun asab tizimining bir-biriga o'xshashligi. *Neuropsychologia*, 51 (13), 2651-2662.

7.Kellam, S. G., Ling, X., Merisca, R., Jigarrang, C. H., & Ialongo, N. (1998). Birinchi sinf sinfidagi tajovuzkorlik darajasining o'rta maktabga tajovuzkor xatti-harakatlarning borishi va moslashuvchanligiga ta'siri. *Rivojlanish va psixopatologiya*, 10(2), 165-185.

8.Trivette, C. M., Dunst, C. J., Hamby, D. V., & O'herin, C. E. (2009). Kattalarni o'rganish usullari va strategiyalarining xususiyatlari va oqibatlarini. *Qishki Tadqiqot Sintezlari*, 2(2), 1-34.

9.Ventsel, K. R. (1993). Yaxshi bo'lish baho beradimi? O'rta maktabda ijtimoiy xulq-atvor va akademik kompetentsiya. *Ta'lim psixologiyasi jurnali*, 85(2), 357.